

ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО РОБОТИ З РОЗУМОВО ВІДСТАЛИМИ ПІДЛІТКАМИ

*Кримчак Людмила Юрївна,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри загальної та соціальної педагогіки
Дніпропетровського університету
економіки та права імені Альфреда Нобеля*

Постановка проблеми. Особливості розвитку соціальної сфери суспільства, ускладнення суспільного життя громадян, внаслідок соціальної, економічної, політичної кризи держави призвели до загострення проблем, що стосуються інтегрування розумово відсталих підлітків в соціум. Тому, забезпечення їх соціально-педагогічної підтримки складає один із основних напрямів державної соціальної політики України, що покладає на соціальні структури (зокрема: центри реабілітації; соціальні служби для сім'ї, дітей та молоді; територіальні центри обслуговування інвалідів та пенсіонерів; навчально-виробничі комбінати; професійно-технічні навчальні установи; освітні та культурно-освітні заклади тощо), велику відповідальність. Адже одним із основним завдань цих закладів є забезпечення активного включення молодшої людини у процес засвоєння соціального досвіду як важливої передумови соціалізації, становлення життєвої перспективи, продуктивності соціальних контактів. Актуальність зазначеної проблеми вбачається в тому, що більшість розумово відсталих підлітків не здатні до самовдосконалення та саморозвитку, тому потребують соціально-педагогічної підтримки з боку фахівців соціальної сфери. Разом з тим, вантаж дефектів індивіда, викривлена рольова ідентифікація, неадекватність у розумінні форм міжособистісних зв'язків – вимагають від соціального педагога наявності високого рівня психологічної готовності до роботи з цією молоддю.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналізу поняття «психологічна готовність фахівців до професійної діяльності» присвячено багато досліджень.

Так, Л.М. Карамушка, О.А. Філь та інші вивчали особливості психологічної готовності до управлінської діяльності. О.Ф. Бондаренко, Л.В. Долинська та В.Г. Панок приділяли увагу діяльності психолога. М.І. Жукова, Л.М. Супрун, Т.П. Кондратенко робили акцент на ролі психологічної готовності медичних працівників у роботі з пацієнтами. У педагогіці проблеми психологічної готовності професіоналів досліджували П.П. Горностай, В.А. Сластьонін, С.І. Ніколаєнко та інші [2]. За твердженнями науковців (М.І. Дьяченко, В.А. Крутецький, С.І. Равінович та ін.), психологічна готовність фахівця – істотна передумова будь-якої цілеспрямованої діяльності, її регуляції, стійкості та ефективності. У трактуванні цього поняття виокремлюють два підходи: функціональний та особистісний. Представники функціонального підходу психологічну готовність визначають як певний психічний стан людини, психологічну установку, що функціонує на фоні загальної активності особистості і спонукає її до діяльності. У межах особистісного підходу психологічна готовність розуміється як складне особистісне утворення, багатопланова і багаторівнева структура якостей, властивостей і станів, які у своїй сукупності дозволяють конкретному суб'єкту успішно виконувати діяльність.

За твердженнями науковців, структура психологічної готовності до професійної діяльності об'єднує в собі такі компоненти, як: мотиваційний, орієнтовний, операційний, вольовий, оцінний, когнітивний, особистісний, психологічний, професійний та інші. Формування психологічної готовності здійснюється шляхом формування усіх її компонентів, при домінуючій ролі того, чи іншого компонента, у залежності від виду діяльності, в умовах спеціально організованого навчання, що спрямоване на оволодіння теоретичними знаннями, практичними вміннями та розвиток функціональних процесів.

Не зважаючи на те, що ряд науковців (І.Д. Зверева, А.Й. Капська, Н.П. Краснова, С.Я. Харченко та ін.) ретельно досліджували готовність працівників соціальної сфери до професійної діяльності, всеж таки один із її аспектів, а саме – психологічна готовність соціальних педагогів до роботи з розумово відсталими підлітками, потребує свого подальшого вивчення [4].

Поняття розумової відсталості в науковому світі носить різне забарвлення. Одні науковці для визначення його сутності використовують терміни «розумову неповносправність» чи «розумова вада», інші – «інтелектуальна неповносправність», «інтелектуальна недостатність». Використання будь-якого із визначених термінів залежить від того, в рамках якої моделі (релігійної, медико-біологічної, соціальної, психологічної, функціональної) працюють спеціалісти, або, яких переконань вони дотримуються. Проте, з нашої точки зору, жодний з названих вище термінів не дає всеохоплюючого визначення поняттю «розумова відсталість». Адже розумова відсталість, як наголошує ряд дослідників (Л.С. Виготський та ін.), це не окреме захворювання, а загальна назва багатьох відхилень розумового розвитку особистості, різних за своєю природою та ступенем вираженості [1].

Метою даної статті є акцентування уваги науковців на проблемах, які утруднюють психологічну готовність соціальних педагогів різних соціальних служб і організацій до роботи з розумово відсталими підлітками у сфері їх соціалізації в суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Розвиток розумово відсталої дитини з перших днів життя відрізняється від розвитку нормальних дітей. За твердженням олігофренопсихологів розумово відсталі діти мають недоліки у сприйманні (уповільненість, вузькість, недиференційованість, порушення просторового сприймання та орієнтування тощо). У них спостерігається скорочений обсяг пам'яті, нездатність у застосуванні раціональних прийомів запам'ятовування. Простежується порушення не лише у логічному, а й наочному мисленні. Відзначається знижений інтерес до навколишнього світу, недорозвинення артикуляційного апарату та фонематичного слуху. За визначенням вчених, такий розвиток пов'язаний з наявністю ряду причин, серед яких: генетичне ураження центральної нервової системи; внутрішньоутробні патогенні впливи; травми та асфіксії під час пологів; вплив на мозок дитини інфекцій, інтоксикацій, травм та інших шкідливих агентів в ранньому періоді розвитку тощо.

Л.С. Виготський, свого часу наголошував на тому, що розвиток розумово відсталої, як і нормальної дитини, визначається поєднанням біологічних та соціальних умов. А «врощення» її у цивілізацію становить єдиний сплав із процесами її органічного дозрівання [3, с. 33]. Розвиваючись у соціальних умовах підліток з розумовою відсталістю стає особистістю, а значить має досягти такого рівня розвитку, на якому він здатен на вчинок, тобто спроможний усвідомлювати актуальну ситуацію та своє ставлення до неї, самостійно здійснювати вибір, приймати і реалізовувати рішення, передбачати наслідки власної поведінки і відповідати за них.

З юридичного погляду підліток з розумовим відхиленням вважається особистістю, яка взмозі соціалізуватися в суспільстві, оскільки має добре знати норми суспільного життя, правила поведінки, може чинити дії, орієнтуючись на них, спроможний усвідомлювати свої дії та їх наслідки, відповідати за них. Разом з тим педагоги-дефектологи, корекційні педагоги та психологи (М.Г. Царидзе, О.П. Северова, В.М. Синьова та ін.) свідчать, що розумово відсталі

підлітки мають певні соціально-психологічні особливості, які будують бар'єри на шляху їх соціалізації [3]. Серед таких особливостей науковці виділяють наступні: наявність патологічних потягів та схильність до навіювання; нездатність свідомо та самостійно приймати рішення; ситуативне ставлення до явищ, предметів; нездатність керувати власними емоціями, поведінкою; нестійкість, поверховість, невисока інтенсивність соціальних та інтелектуальних інтересів; несформована ієрархія мотивів; недорозвиненість «Я концепції», що пов'язане з загальним психічним недорозвитком особистості, низьким рівнем інтелекту та відсутністю сприятливих соціальних умов; агресивність, драгтивність, нестриманість, негативізм по відношенню до ровесників та дорослих.

Поряд з соціально-психологічними особливостями на соціальне становлення молодшої людини, що має розумові відхилення, впливає і наявність неблагоприємних соціальних обставин, негативні макро- та мікросоціальні умови, які ведуть до соціальної дезадаптації, тобто неадекватності поведінки відносно підліткових норм та вимог тієї системи суспільних відносин, до якої включається індивід по мірі свого соціального розвитку. Наряду з соціальною дезадаптацією виникає і процес десоціалізації – відчуження підлітка від інститутів соціалізації (сім'ї, групи, навчального колективу), які є носіями норм моралі та права. У зазначеній ситуації саме соціальний педагог стає ключовою фігурою в допомозі розумово відсталому підлітку в процесі його соціалізації в суспільстві. Адже він організовує, наповнює змістом та здійснює соціально-педагогічну підтримку індивіда, яка вимагає від фахівця високого рівня готовності до цієї діяльності, особливо – психологічної.

З метою, вивити стан психологічної готовності соціальних педагогів в роботі з розумово відсталими підлітками, на базі соціальних служб і організацій Дніпропетровського регіону, було проведено дослідження, в якому прийняло участь 120 фахівців. У дослідженні враховувалися вік респондентів, досвід і стаж роботи, посада, рівень освіти, соціальне положення та особливості роботи з розумово відсталими підлітками, яка спрямована: по-перше, на надання соціальних послуг з реабілітації/абілітації, сприяння соціальному розвитку та уникненню ускладнень у взаємодії з оточуючими; по-друге, на розвиток потенціалу розумово відсталих підлітків у напрямку максимально самостійного, продуктивного життя, інтеграції в місцеву громаду; по-третє, забезпечення оптимальної якості життя цієї молоді, успішної її соціалізації в соціум.

Спираючись на дослідження науковців (Л. Сохань, І. Єрмакова, Г. Несен та ін.) критеріями психологічної готовності соціальних педагогів до роботи з розумово відсталими підлітками було визначено стан: мотиваційний, орієнтовний, операційний, вольовий, оцінний. Розроблена нами та використана для їх діагностики методика дала змогу виявити рівень психологічної готовності фахівців до цієї роботи, за наступними показниками: позитивне ставлення до роботи, інтерес до неї, відповідальність за виконання завдань, почуття обов'язку; знання й уявлення про особливості й умови роботи, її вимоги до особистості; володіння способами і прийомами роботи, необхідними навичками, уміннями, процесами аналізу, синтезу, порівняння; самоконтроль, уміння керувати діями, з яких складається виконання трудових обов'язків; самооцінка своєї психологічної готовності і відповідність процесу розв'язання соціально-педагогічних завдань оптимальним трудовим зразком.

Отримані дані, що стосуються виявлення стану психологічної готовності соціальних педагогів різних служб та організацій Дніпропетровського регіону до роботи з розумово відсталими підлітками відображені в таблиці.

Таблиця

Стан психологічної готовності соціальних педагогів різних служб та організацій Дніпропетровського регіону до роботи з розумово відсталими підлітками

Готовність	Стан готовності (%)		
	Високий	Середній	Низький
Мотиваційна	6,9	17,0	76,1
Орієнтовна	8,1	52,4	39,5
Операційна	12,6	40,7	46,7
Вольова	15,8	61,2	23,0
Оцінна	9,7	32,8	57,5
Загальна (у середньому)	10,62	40,82	48,56

Зі змісту таблиці видно, що найнижчий рівень психологічної готовності спостерігається за станом мотивації (76,1%). Про це говорить відсутність у соціальних педагогів інтересу та бажання (57%) працювати з розумово відсталими підлітками, незрозуміння значення цієї роботи для суспільства та негативне ставлення (14,5%) до неї. Певна кількість респондентів (43,3%) взагалі вважають, що дана робота носить штучний характер та є марною. На їх погляд, діти з розумовими відхиленнями «приречені» знаходитися на узбіччі соціального розвитку країни, а соціально-педагогічна підтримка, яка їм надається, лише ускладнює та затягує цей процес.

Другу позицію в стані низької психологічної готовності займає стан оцінної готовності (57,5%). На наш погляд, такий результат пов'язаний з завищеним ступенем самокритичності фахівців, їх вимогливістю до своїх індивідуальних властивостей, усвідомленням відповідальності за роботу, яку вони виконують. Проте, цікавим, є твердження певної кількості респондентів (9,4%) з приводу того, що довготривала робота з розумово відсталими підлітками зробила їх цинічними, жорсткими по відношенню як до особистості з якою вони працюють, так і до оточення взагалі. На наш погляд, це може свідчити про професійне вигорання фахівця чи накопичення в нього внутрішньої втоми.

На третю сходинку респонденти поставили низький стан операційної готовності. Більшість з соціальних педагогів, звертає увагу на відсутність знань та вмінь, що стосуються сучасних форм й методів роботи з розумово відсталими підлітками. За їх словами: «Сучасні розумово відсталі діти не схожі на таких же, що народжувалися 10-20 років назад», «Змінюється світ і видозмінюється розумова відсталість у особистості».

У своєму дослідженні ми вивели середні величини, які визначили як «загальний рівень психологічної готовності». Це дало нам можливість дійти висновку, що 48,56 % респондентів мають низький рівень готовності, тоді як високий – 10,62%. На наш погляд це можна пояснити тим, що, по-перше, певна (майже 11%) частина опитаних (за даними анкетування та аналізу особових справ учасників опитування) має технічну, середню спеціальну чи не закінчену вищу освіту; по-друге, 89% респондентів не мають корекційно-педагогічних та дефектологічних знань, які, на наш погляд, необхідні соціальним педагогам у діяльності з цією молоддю; по-третє: є випадки, коли термін проходження курсів підвищення кваліфікації деяких фахівців становить більше 6-10 років, що, безумовно впливає на якість їх роботи.

Висновки. Резюмуючи вище викладене, ми наголошуємо на тому, що психологічна готовність соціальних педагогів до роботи з розумово відсталими підлітками у сфері їх соціалізації в суспільстві заслуговує уваги з боку науковців, тому що стан цієї готовності впливає на успішність і результативність інтегрування даної категорії молоді в соціум, обрання ними активної позиції на шляху вирішення власних проблем, усвідомлення власної відповідальності за свій життєвий шлях. Як перспективу подальших пошуків, вважаємо необхідним виявлення ефективних інноваційних форм та методів у формуванні психологічної готовності соціальних педагогів до роботи з розумово відсталими підлітками.

Summary. The article deals with the social psychological readiness of teachers to work with mentally retarded children in their socialization in the society. Attention is drawn to the fact that the concept of "psychological readiness for professional activities" and "mental retardation" are not new to the scientific world. Highlights the dependence of the socialization of the mentally retarded adolescents on the level of psychological preparedness of social workers in their joint activities. We describe the results of the study, whose goal was to identify problems in the psychological readiness of social workers and the general condition. Emphasis on the need to develop and implement innovative forms and methods of preparing social workers to work with mentally retarded adolescents in their socialization. **Keywords:** psychological readiness for professional activities, mental retardation, socialization, integration, social and educational activities.

Резюме. В статье рассматривается психологическая готовность социальных педагогов к работе с умственно отсталыми детьми в сфере их социализации в обществе. Акцентируется внимание на том, что понятия «психологическая готовность к профессиональной деятельности» и «умственная отсталость» являются не новыми в научном мире. Освещается зависимость социализации умственно отсталых подростков от уровня психологической готовности социальных педагогов в их совместной деятельности. Описываются результаты проведенного исследования, целью которого было выявление проблем в психологической готовности социальных педагогов и его общего состояния. Акцентируется внимание на необходимости разрабатывать и внедрять инновационные формы и методы в подготовке социальных педагогов к работе с умственно отсталыми подростками в сфере их социализации. **Ключевые слова:** психологическая готовность к профессиональной деятельности; умственная отсталость; социализация; интегрирование; социально-педагогическая деятельность.

Резюме. У статті розглядається психологічна готовність соціальних педагогів до роботи з розумово відсталими підлітками в сфері їх соціалізації в суспільстві. Акцентується увага на тому, що поняття «психологічна готовність до професійної діяльності» та «розумова відсталість» не нові у науковому світі. Висвітлюється залежність соціалізації розумово відсталих підлітків від стану психологічної готовності соціальних педагогів у сумісній діяльності. Описуються результати проведеного дослідження, метою якого було виявлення утруднень психологічної готовності соціальних педагогів та його загального стану. Акцентується увага на необхідності розробляти та впроваджувати інноваційні форми та методи у підготовку соціальних педагогів до роботи з розумово відсталими підлітками у сфері їх соціалізації. **Ключові слова:** психологічна готовність до професійної діяльності; розумова відсталість; соціалізація; інтегрування; соціально-педагогічна діяльність.

Література

1. Гонеев А.Д. Основы коррекционной педагогики [Текст]: учеб. пособие для студентов высш. пед. учеб. Заведений / А.Д. Гонеев, Н.И. Лифинцева, Н.В. Ялпаева; под ред. В.А. Слостенина. – М.: Издат. центр «Академия», 1999. – 280 с.
2. Дьяченко М.И. Психологические проблемы готовности к деятельности [Текст] / М.И. Дьяченко, Л.А. Кадыбович. – Минск: Изд-во БГУ, 1976. – 176с.
3. Синьов В.М. Психологія розумово відсталої дитини [Текст]: підручник / В.М. Синьов, М.П. Матвєєва, О.П. Хохліна. – К.: Знання, 2008. – 359 с.
4. Харченко С.Я. Професійна етика соціального педагога [Текст]: навч.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С.Я. Харченко, Н.П. Краснова, Л.П. Харченко; Держ.закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». – Луганск: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2009. – 562 с.

Подано до редакції 13.05.2012